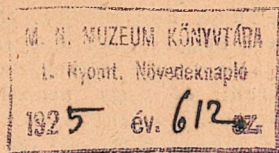

620.720

Jókai és a magyar ügy a külföldön

I. Terra incognita.

Ezelőtt 90 esztendővel, 1835-ben egy Orosz József nevű magyar publicista Lipcsében, *Terra incognita* cím alatt kiadott egy Magyarországról szóló ismertető munkát. Eleddig Terra incognitával a régi térképeken a kontinensek kikutatatlan részeit jelölték. Könyvének címül Orosz József azért választotta ezt a kifejezést, mert a XIX. század elején külföldön gunyosan Magyarországra alkalmazták ezt a kitételt, annak jelzésül, hogy hazánk természeti és egyéb viszonyait tudományosan még nem ismertették.

Az Orosz József megjelölése ma is helytálló, Magyarország ma is terra incognita, sőt ma még inkább, mint akkor volt. A bibliografiából megállapítható, hogy a XVIII. században, amikor még latinul írtak és részben németül, több könyv jelent meg Magyarországról, mint a későbbi évtizedekben, amikor itthon önállóan magyarul műveltük a tudományt. A magyar vonatkozású könyvek bibliográfiája csodálatos gazdagságban tünteti fel azoknak az értékes munkáknak számát, amelyek abban a régi időben, részben itthon, részben külföldön megjelentek és tárgyalási nyelvük universalitásánál fogva világszerte elterjedtek és még ma is a külföldi könyvtárak Magyarországra vonatkozó állományának leggazdagabb és legbecsesebb részét alkotják.

Ezzel szemben azoknak az utóbbi 50 év alatt megjelent műveknek felsorolása, amelyek európai nyelveken Magyarországot ismertetik, alig

néhány oldalra terjed. Igen súlyos mulasztások terhelnek minket ezen a téren. Okait itt feltárni nem szükséges, hiszen köztudomásúak. A való tény az, hogy diplomáciailag, irodalmilag, publicisztikailag terra incognita vagyunk ma is és bizonyos, hogy mai világközi helyzetünket jóformán ennek köszönhetjük. Mert eltekintve attól, hogy a kiegyezés óta Magyarország állami egyénisége az osztrák diplomácia jóvoltából teljesen elsikkadt és hogy nemzetiségeink céltudatos aknamunkája a magyarságot állandóan hazug és hamis színekben tüntette fel a világ előtt, önmagunkat sem oldhatjuk fel azon kemény vád alól, hogy a magunk részéről semmit sem tettünk, még a semminél is kevesebbet ezeknek a részben passzív, részben aktív, ellenünk irányzott akcióknak ellensúlyozására. Nagyuri nemtörődőséggel vettük tudomásul, hogy még szövetségeseink is, pld. az Alldeutschok egész rágalomhadjáratokat indítottak ellenünk, hogy Scotus Viator nagyszabású céltudatos publicisztikai működést fejtett ki annak a bomlasztásnak felidézésére és előmozdítására, amely azután Trianonban bekövetkezett. Soha egy cáfoló iratot közzé nem tettünk, soha ellenbizonyítékokkal fel nem léptünk, soha a külföld jóindulatu közvéleményét magunk számára célravezető eszközökkel megnyerni nem törekedtünk. Szinte megdöbbenő, hogy vezető államférfiainknak mily kevés érzékük volt eziránt a fontos ügy iránt.

Igy azután szerencsésen odáig jutottunk, hogy ellenségeink valósággal a világ békéje egyik legfőbb akadályának, a világháboru egyik fő okozójának tartottak minket és ennek konzekvenciáit velünk szemben a trianoni békeokmánnyal vonták le. Mert az utóbbi években közzétett memoire-munkából és okmánytárakból kétségen kívül megállapítható, hogy mai helyzetünk nem annak a ténynek kövekezménye, hogy politikai konstellációk folytán a hármass szövetség érdekében harcoltunk, hanem annak, hogy a háborut megelőzőleg az egész világ előtt megrágalmaztak bennünket.

Hiszen igaz, hogy a gondviselés jóvoltából van néhány magyar államférfiu, akiknek szereplésükkel a hivatalos fórumok rokonszenvét és tágabb körök érdeklődését is sikerült a magyarság iránt megnyerni, ezek között elsősorban a magyar állam ezidőszerinti hivatalos reprezentánsa, a miniszterelnök. De ezek a javunkra eső körülmények mégis csak ideig-óráig képesek a köz-

vélemény figyelmét megragadni. Nekünk oly fogamatatos eszközökkel kell a magyarság ügyét a külföldön szinte intézményszerűen beállítanunk, oly alapokat kell teremtenünk a külföld rokonszenvének megnyerésére, hogy azután meglegyen az érzék annak a világ történetében páratlan, valóságos Justizmordnak felfogására, illetve megérzékeltetésére, mely Magyarországgal szemben a trianoni szerződéssel történt.

Ezek közt az eszközök között a legfontosabb a magyar műveltségnek, fensőbbrendű irodalmának és tudományának megismertetése a külfölddel, örökbecsű, a divatnak alá nem vetett, valóban értékes könyvek útján.

Mert rendes harci eszközökről mi, a kicsi és megnyomorított nemzet a mai fegyveres konstelláció mellett igazán nem beszélhetünk. A mai helyzetben már reményünk nem lehet, mint az, hogy a világ lelkiismeretét lehetőleg felébresztve, a figyelmet magunkra fordítsuk akkor, amikor maguk a győztes államok is gazdasági tekintetben a békék katasztrófáját nyögik és azok revíziójának gondolatával foglalkoznak.

Eredményt másként, mint a szellemi felvilágosítás útján nem érhetünk el. Ma nem tehetünk egyebet, mint meggyőzni a világot arról, hogy vagyunk, élünk és élni akarunk, hogy van magyar probléma, mely megoldásra vár, nemcsak a magunk érdekében, hanem azért is, mert e megoldás nélkül e földrész nyugalma és békéje el sem képzelhető.

Erre a mai atmoszférában egyedül lehetséges *józan reálpolitikára* kell összes meglevő erőnket koncentrálnunk, ennek szolgálatába kell állítanunk erkölcsi és anyagi javainkat, mert ez az egyetlen út, melyen célhoz juthatunk.

II. Az egyetlen fegyver.

Ennek a reálpolitikának legértékesebb eszközei szellemi értékeink, ideális javaink. Ezek között legelső sorban a jó könyv *az egyetlen fegyver, mely kezünkön megmaradt*. Szellemi életünknek, kulturális felkészültségünknek bizonyítéka, világközi jelentőségünk és értékünk eleven dokumentuma. Ezzel a fegyverrel vivhatjuk meg a harcot, ezzel hódíthatjuk vissza határainkat, ezzel állíthatjuk helyre Nagy-Magyarországot.

A könyv az állandó agitációs eszköz, mely szolgálatunkra áll. Független a világpolitika folytonos áramlásaitól, mely ma ilyen, holnap

amolyan nézetet vált ki a politikában, publicisztikában, érzésben és gondolkodásban.

Hogy a könyv kulturpolitikai tekintetben mit képes elérni, azt tapasztalhattuk azokon az eredményeken, amelyek velünk szemben a külföldi propaganda során a háboru alatt jelentkeztek. Még a fegyverek csörgése közepette is az angol irodalmi propaganda volt a leghatékonyabb fegyvere a hadviselésnek. Ennek csodálatos képét tárja fel lord Northcliffe-nek jelentése a *Crewe-ház* titkairól. (*The secrets of the Crewe-House.*)

A könyv biztos eszköz a tömegek befolyásolására. A legjobb eszköz, amellyel valamely eszmét beleszuggeralhatunk a szellemekbe, a leghatékonyabb propaganda-mód valamely véleménynek, felfogásnak, gondolatnak általános elterjesztésére.

Arra alkalmas könyvekkel, különösen kiváló szépirodalmi alkotásokkal, az összes népekkel meg tudjuk magunkat értetni, kellő szervezés és terjesztés mellett az egész világon óhajtott és kívánatos atmoszférát meg tudjuk teremteni.

Az irodalomnak erről az átalakító hatásáról mi magyarok legjobban meggyőződhattünk az orosz irodalomnak nemzetünkre gyakorolt befolyása révén. A ma élő nemzedék még tudja, hogy az 1849-iki orosz beavatkozás folytán minő gyűlölet és érthető boszuvágy töltötte el a lelkeket az ellen a nemzet ellen, amely tisztán imperialisztikus célokból segédkezet nyújtott a mi elnyomásunkhoz. Éveken át lappangott ez az érzés a magyarságban, míg aztán a nyolcvanas és kilencvenes években Tolsztoj, Dosztojevskij, Gogoly, Puskin, Lermontov, Turgenyev, Goncsárov, Csehov teljesen átalakították a magyar gondolkodást az oroszok irányában és dacára annak, hogy a világháboru alatt mint legnagyobb és legveszedelmesebb ellenségünkkel álltunk szemben az oroszokkal, mégis, megismerve az orosz nép lelkét nagy íróinak munkáiból, a gyűlölet és boszuvágy megértéssé és rokonszenvvé változott.

Van a modern kornak még sok más propagatív eszköze, sajtóban, képes ábrázolásban, élő szóban, a nagyszerűen kifejlett modern mozgószínházban, maholnap a rádióban, de egyik sem olyan hatásos, állandó értékű, mint a könyv, mely minden korlátozástól menten állhat tisztán annak a célnak szolgálatában, amely célt az írója maga elé tűzött.

Örüljünk mi magyarok, hogy a könyvnek ily hatalmas van, mert szerencsénkre kiváló irodalmi értékekben gazdag irodalmunk van, melyet az új honfoglalás sikere érdekében igénybe vehetünk.

A nagy magyar tehetségek, élők és holtak, jellegzetes, értékes munkáit vigyük ki külföldre és törekedjünk őket a külföldi irodalmak *standard* birtokállományába behelyezni. Nem könnyű feladat, de méltó a fáradságra. Nem egyszerű, de eredménnyel biztató. Nem gyors sikerű, de állandó és biztos hatása.

III. Jókai értéke.

Hogy teljes sikert arathassunk, küldjük előre uttörőnek, pionirnak, zászlótartónak a legnagyobbat közülük, *Jókai Mórt*. Ő vigye magával az egész magyarságot és gazdagítsa alakjaival, leírásaival, eszméivel, gondolataival az egész világot.

A Jókai könyvei olyanoknak mutatják a magyarságot, aminő. Történetében, jellemében, gondolkodásában, erényeivel és hibáival együtt. Kitűnik belőlük, hogy mindannak az ellenkezője igaz, mint amivel ellenségeink telekürtölték a világot. Kitűnik, hogy nincs a világon nép, amely oly békében és egyetértésben élne az őt körülvevő és közéje szórt idegen fajokkal, nemzetségekkel, mint a magyar, kitűnik belőlük, hogy a jövevény népek, a bevándorlottak, a magyar királyok által behívott népek sehol a világon nem érezték magukat oly otthonosaknak, mint ebben az új hazájukban, sehol nem élveztek annyi szabadságot, annyi privilégiumot, sehol nem tapasztalhattak annyi szeretetet, annyi megértést, sehol nem fejlődhettek annyira saját önállóságuk irányában. Kitűnik belőlük egy egész ezredév perspektíváján keresztül a rágalomhadjárat egész hazug volta, kitűnik belőlük, hogy mi nem vagyunk «les opresseurs des Nations» — hanem ellenkezőleg, baráti, testvéri viszonyban éltünk évszázadokon keresztül némettel, tóttal, ráccal, oláhval, ruténnel, örménnyel, még törökkel, tatárral is és, hogy Magyarország az *egyetlen pont az egész világon*, ahol kedvük szerint megmaradhattak németnek, tótnak, rácnak, oláhnak a népmilliók — sokkal jobban, mint mai gazdáik alatt.

Jókai könyvei olyanoknak tükrözik a magyar népet és a magyar földet, aminő egymásra utalt-

ságukban, egymás szeretetében, egymás iránti ragaszkodásban. A *Jókai könyvei vigyék ki ezt a magyar népet és ezt a magyar földet hódító utra, ki a világba*. A Jókai Uj földesurának alapeszméje: «Magyarország fel fog támadni, mert a magyar föld az ellenséget is magyarrá varázsolja.» A Jókai könyveivel kivitt magyar föld atmoszférája odakünn is barátta változtatja át ellenségeinket és minél több nemzetnél indul hódító útjára, annál kedvezőbb a mi helyzetünk, annál biztosabb a mi sikerünk.

És ne higgye senki, hogy belőlem most a Jókai centennárium behatása alatt a Jókai-kultusz katonája beszél. Ha mi a Jókai munkáit kellő formában külföldre visszük és ott sikeresen elterjesztjük, nem Jókai-kultuszt csinálunk, hanem a legtermészetesebb, helyesen önző magyar nemzeti politikát. Jókainak nincs szüksége a külföldön való körülhordozásra, ő ezt már életében elérte, de nekünk van szükségünk, ha jó külpolitikát akarunk csinálni, Jókaira illetve az ő munkáira, hogy azokkal és azok útján érjük el céljainkat.

És ne higgyünk azoknak, akik hyperesztetizáló negélyezéssel Jókait nem tartják alkalmasnak arra, hogy részünkre külföldön rokonszenvet hódítson, mert ezek szerint az ő epikai hitelen sincsen jól megalapozva, az ő emberei és elképzelései tulságosan fantasztikusak, tulságosan valótlanak, némely megállapítása, meghatározása nem eléggé exact és ezzel, mint ők mondják, Jókai «máris kiesik kivált a nyugati világból».

Hiszen volt idő a mult század utolsó negyedében, amikor bizonyos irodalmi irányok lármás befolyása és szuggesztív hatása alatt állt az olvasóközönség egy része és valamely új bizonytalan modernségre esküdött fel, mely összes kiágazásaival ephemernek bizonyult — de Jókai művei győzelmesen megállották akkor is, mert egy nagy és fölötte fontos jellemvonásuk van, az, hogy mindig érdekesítő, sohasem unalmasak, mindig megragadják az olvasót és büvkörükbe vonják és akár angol, akár német, akár orosz, akár magyar, mindenki egyaránt lélekzetvisszafojtva olvassa őket.

Becsüljük meg elsősorban magunk is jobban Jókait és ne higgyünk ezeknek az esztetizálóknak, akik Jókai világát a naturalizmus szabványaihoz mérték és azután az ő alakjaira nézve a csak angyalok és csak ördögök teóriáját állították fel, de amellet kénytelenek bevallani,

hogy mellékalakjaiban és kisebb novelláiban olyan realista, aminő még az oroszoknál is alig található. Ne higyjünk ezeknek a tendenciózus bírálóknak, higyjünk inkább Jókainak, aki maga mondja: «hogy rendkívüli alakokat, szokatlan helyzeteket rajzolok: az nem teszi sem a tárgyat, sem az egyént lehetetlenné, én azokkal együtt éltem és ami exorbitáns fantáziának látszik, az visszaemlékező tapasztalat többnyire».

És ne higyjünk azoknak sem, akik azt mondják, hogy Jókait nem lehet népszerűvé tenni az idegen népeknél, mert tulságosan magyar, inkarnátusan nemzeti, alakjaiban, tárgyaiban, felfogásában. Hogy Jókai nem olyan, mint például Balzac, nem általános emberi típusokat rajzol, hanem speciálisan magyar típusokat. Hiszen éppen ez az, ami az érdeklődést felkelti az író iránt. Ha Jókai úgy irt volna, mint Balzac, akkor ő egy Balzac-epigon vagy utánzó lett volna és nem Jókai, de mivel úgy irt, ahogy irt, ezért, éppen ezért különleges világérték.

És azoknak sem higyjünk, akik azt kérdezik, mit akarunk mi kis nemzet? Minket nem fogad majd be sem az angol, sem a francia vagy más nyugati nemzet. Azok gazdag irodalmukkal nincsenek reánk utalva, különben is féltékenyek a maguk íróira és nem szívesen látják az idegen inváziót. Az igazán nagy íróval szemben ez a különben némileg jogosult ellenvetés nem áll meg. *Az a kérdés, van-e irodalmunkban olyan érték, amelyről a világnak tudomást kell vennie.* Az igazi értéket szívesen fogadja minden nemzet, amint azt számos példával lehetne illusztrálni éppen korunk angol, francia, német, olasz könyvtermelésében. De legjobb bizonyítéka ennek az északi népek irodalmának elterjedése egész Európán végig.

Björnson, Knut Hamsun, Jacobsen, Strindberg, Ibsen és Lagerlöf egy nagy irodalmi vezérférfinak, európai tekintélyű kritikusnak, Georg Brandesnak propagatív munkája révén elterjedtek minden nyelven, az egész világon és ezeknek az íróknak a munkáiból az egész világ megszerette a skandináv népeket, bizonyos fokig szellemi hatása alá került a nálunknál számra jóval kisebb svéd, dán, holland, norvég nemzeteknek és élvezettel üdült azok józan életfelfogásán és becsületes erkölcsi világán.

A nagy elbeszélő mindig nagy elbeszélő marad és az emberiség sohasem fog megszűnni a nagy elbeszélők műveit olvasni, csodálni és él-

vezni, nevezzék azokat Dickensnek, Flaubertnek, Balzacnak, Tolsztojnak vagy Jókainak.

De ennek a mi nagy elbeszélőknek még különleges passzusa is van az emberiség szívéhez, eszményi iránya, erkölcsi tisztasága, gondolatainak fensége, költői érzéseinek szépsége, derüs humora, nagyszerű emberszeretete, mindezek a költészetben rejlő örök szépségek és felséges hite az örök igazságnak, az ideáloknak végső diadalában. Ezek iránt fogékony minden nemzet, a világ minden tájékán, minden éghajlat alatt. Ezek megnyitják az utat Jókai Mórnak az emberiség szívéhez, elméjéhez és jobb érzéséhez és ezek hódítják meg a nagy világ minden pontján a fiatalokat és az öregeket, a férfiakat és az asszonyokat, a Jókai költészetének és a Jókai nemzetének.

IV. A fordításokról.

De ennek a hódító utnak egy nagy és nehéz előfeltétele van. A Jókai munkáit azokkal a szépségeivel, amik a mi szemünkben tündöklővé teszik őket, a stilusnak és a nyelvnek azzal a bűbájával visszaadni csak úgy lehet, ha kongeniális fordításokban jutnak el más nemzetek irodalmába. Az pedig igen nagy és nehéz dolog. Merem állítani, hogy Jókai munkái jóformán egyetlen nyelven sem jelentek meg csak némileg is hozzá méltó fordításokban. Egyik könyvemben kimutattam ennek okát. Erre bővebben most rátérni nem akarok, mert hiszen feladatom megvizsgálni azt, miként lehet egyáltalában a jövőben magyar könyv részére jó fordításról gondoskodni. De azok részére, akik nagy európai műveltséget akarnak fitogtatni azzal, hogy Jókait magát leszállítják az európai nivóról, legyen szabad arra utalnom, hogy minő nagy hatása lehetett Jókai költészetének éppen az európai nagy és művelt közönségre, ha azok mellett a végtelenül gyatra, sokszor érthetetlen, teljes művészietlen fordítások mellett is, amelyekben könyvei megjelentek a külföldön — egyáltalában hatást tudott gyakorolni a közönségre és a külföld szemében is oly nagy írói nimbuszt szerezni.

Ezt a talán legnagyobb hódítását Jókainak igen helyesen ismerte fel az élesszemű *Mikszáth* Kálmán is, aki a Jókai-művek fordításairól a következőket írja:

«Éppen a legragyogóbb tulajdonságai, a természetesség, az elevenség, a humor, a graciózitás

és a nyelv csodálatos muzsikája elpusztulnak, vagy legalább elhalványodnak, míg ellenben hibái, a fantasztikus, szertelen mese, a kompozíció egyenetlensége és a lélektanilag hibás alakok épségben maradnak. És hát ebből látni, mekkora nagy legény ő! Egy író, akinek jóformán csak a gyengébb tulajdonságait viszik ki a külföldre és aki azokkal is ott ragyog a legnagyobbak közt!»

De a nagy elismerés és ragyogás mellett is Jókai művei éppen a rossz fordítások miatt kikerültek lassan az eleven forgalomból és most nekünk kell gondoskodnunk arról, hogy célra-vezető eszközökkel megindítsuk a Jókai-művek renaissanceát ott, ahol az a nemzeti szempon-
tokból elsősorban kívánatos.

A Jókai fordításai azért rosszak, mert akik ezeket készítették, nem tudtak magyarul és nem értették meg a költőt. Egyébként legnagyobb részük másod- és harmadkézből vett fordítás. A fordítások alapeleme, hogy eredetiből kell fordítani, nem másodkézből és hogy azt, amit lefordítunk, jól meg is értsük. Ismernünk kell azt a nyelvet, amelyből fordítunk, de jól, igen jól kell tudnunk azt a nyelvet, amelyre fordítunk. És minthogy egy nyelvet úgy megtanulni, minden árnyalatával, minden finomságával, ahogy az ember az ő anyanyelvét ismeri, szinte a lehetetlenségek közé tartozik, a magyar könyv fordítója sohasem lehet magyar születésű ember, hanem mindig annak a nemzetnek fia kell, hogy legyen, amely nemzet nyelvére lefordítjuk a munkát. Mindamellett *otthon* kell lennie annak a fordítónak abban a miljöben, amelyben a munka mozog és ismernie kell a tárgyakat, az embereket, a hátteret, a viszonyokat. Aki Jókait akarja fordítani, annak ismernie kell a magyar nemzetet nem könyvekből, de az életből, ismernie kell a magyar földet nem leírásból, de valóságból.

V. Mi a teendő?

Ebben a néhány mondatban fel van tárva minden nehézség, amely szinte lehetetlen feladatnak minősíti azt a kívánságunkat és azt az érdekünket, hogy Jókainak és más magyar íróknak kiválóan jeles munkáit idegen nemzetek irodalmába átplántáljuk. De azért, hogy nehéz a feladat, nem kell lemondanunk róla, hanem annál nagyobb igyekezettel törekednünk a nehézségek elhárítása útján a célt elérni.

Megint csak Brandesre hivatkozom, aki éppen rövid idővel ezelőtt fejezte ki afeletti sajnálkozását, hogy a magyarok mennyire szerencsétlenek abban a tekintetben, hogy senki sem érti nyelvüket és ezért nem tudják kijuttatni a világba, kiváló szellemi kincseiket jó fordításokban.

Ezen a bajon, vagy Brandes szerint ezen a szerencsétlenségen csak egy módon lehet segíteni, gondoskodnunk kell róla, *hogy arra alkalmas, képzett külföldi fiatal írók megtanulják a magyar nyelvet, abból a célból, hogy képesek legyenek kiváló magyar irodalmi műveket a magyar nyelvére átültetni.*

Ez a feladat nehéz, de nem lehetetlen. Nekünk mindent el kell követnünk, hogy ezt a célt elérhessük. Ha a nagy íróink munkáiban rejlő szellemi kincseket a magyarság javára kamatoztatni akarjuk, semmiféle nehézségtől nem szabad visszariadnunk, bizó lélekkel hozzá kell látunk azoknak az előfeltételeknek megteremtéséhez, amelyek célravezetnek.

Gondoskodnunk kell tehát arról, hogy legyenek angolok, franciák, németek, olaszok, később esetleg más nemzetek fiai, akik alkalmasak magyar irodalmi munkák hazájuk nyelvére való átültetésére. Ez a gondoskodás másképp nem történhetik, mint hogyha ezt az ügyet állami feladatnak tekintjük, mert ilyen akcióknál csak az állam rendelkezik azokkal az eszközökkel, amelyek a megvalósítást lehetővé teszik és csak az állam építheti ki ezt az ügyet akként, hogy az az állandóságnak és kitartásnak minden attribútumával fel legyen ruházva. Azt, hogy fiatal íróemberek, angolok, franciák, németek, olaszok eljőjenek Magyarországra, itt éljenek, egy, két, három évig, megtanuljanak magyarul és megismerjék az itteni viszonyokat, másként elérni nem lehet, *mint megfelelő tanulmányi stipendiumok utján.*

Ez nézetem szerint az egyedüli célravezető ut, hogy jó fordítókhoz és hű, művészi, jó fordításokhoz jussunk.

Ha idáig leszünk, aminek első etappejait is csak néhány éven belül érhetjük el, akkor rendelkezésünkre fognak állani minden országban előkelő és megértő külföldi kiadók is, akik készséggel fognak vállalkozni irodalmi értékeink közrebocsátására és sikeres terjesztésére. Ezeket az írókat és ezeket a kiadókat egyébként is min-

den vonatkozásban nemzetünk lelkes barátjául fogjuk tekinthetni.

Ha számba vesszük irodalmi értékeinket, nemzeti öndicsekvés nélkül, de önbizalommal megállapíthatjuk, hogy tekintve fejlődési éránk rövidségét és numerikus helyzetünket, mi több tekintetben aránylag gazdagabbak vagyunk más nemzeteknél, ne kételkedjünk magunk ebben az igazságban, mely teljes fényében ki fog derülni akkor, amikor a nagy magyar tehetségeket, a tegnapiakat, a maiakat és a holnapiakat majd ki fogjuk vihetni a világba.

Részletekbe a keresztülvitel módozatának tekintetében itt nem akarok bocsátkozni, mert meg vagyok győződve arról, hogy az arra illetékes tényezők, elsősorban maga a kultuszminister ur ennek a kérdésnek minden nehézségét is számbavéve, meg fogja találni a megoldás helyes útját. *A fődolog az, hogy minél előbb fogjunk hozzá, lélekkel, meggyőződéssel és lelkesedéssel.* Tartozunk ezzel magunknak, a magunk állami céljainak, a magunk jövőjének, de tartozunk a külföldnek is. Mert el fog jönni az az idő, amikor mégis csak fel fog vetődni az a kérdés, amelyet a nagy francia történetíró, Michelet már felvetett egy ízben a magyar nemzettel szemben: «Mikor fogjuk adósságainkat megfizetni ennek az áldott népnek, a nyugat megmentőjének».

El fog jönni annál bizonyosabban, mert a világ lelkiismerete most majd kell, hogy feltegye a másik kérdést is: «Mivel fogjuk helyrehozni azt a bűnt, amelyet elkövettünk azzal a nemzettel szemben? *Minő elégtételt fogunk neki adni?*»

Mi ezekre a kérdésekre csak úgy leszünk képesek a kellő választ megadni, ha rá tudunk mutatni a maga teljességében arra a nemzeti élet-tartalomra, amely a mi nagy íróink munkáiban, különösen a Jókai oeuvrejében a maga teljes fényében visszatükröződik és amelynek teljes helyreállítása az egyetlen elégtétel, amelyet a világ nekünk nyújthat.

Révai Mór János.

